فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" سال ۰۴ ، شماره ۱۳ ، پاییز ۱۴۰۵
"Studies on Azerbaijan and Turk's History" Specialized Journal, year 04, issue 13, Fall 2026
"Azərbaycan və Türk Tarixi Araşdirmalar" ixtisaslaşdirilmiş jurnal, il 04, nömrə 13, Payız 2026
Üçaylık "Azerbaycan ve Türk tarihi araştırmalar" dergisi, yıl 04, sayı 13, Sonbahar 2026

تأثیر اصلاحات زنان آتاتورک بر سیاست‌های فرهنگی دوره رضاشاه: نتایج متفاوت در ایران و آذربایجان ایران

دکتر شهرام پناهی خیاوی

ایمیل:

panahi@post.com

وابستگی:

دکتری تاریخ و عضو هیأت‌علمی
دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهربابک

چکیده:

ترکیه در دو سده گذشته به الگویی برای توسعه و نوسازی فرهنگی ایران تبدیل شده و تأثیرات عمیقی بر جامعه ایران بر جای گذاشته است. این تأثیرات تنها ناشی از نزدیکی جغرافیایی نیست، بلکه از پیوندهای هویتی و زبانی میان جوامع ترک ایران، به‌ویژه آذربایجان با تراکم جمعیتی بالا، و ترکیه سرچشمه می‌گیرد؛ پیوندهایی که نقشی واسطه‌گرانه در عرصه فرهنگ ایفا کرده‌اند. در دوره قاجار، آذربایجان به مرکز تبادل فرهنگی میان ایران و امپراتوری عثمانی تبدیل شد و تحولات فکری و فرهنگی عثمانی تأثیرات بزرگی بر ساختارهای ذهنی این منطقه گذاشت. با تأسیس ترکیه نوین به رهبری مصطفی کمال آتاتورک و به قدرت رسیدن پهلوی، ایران بدون بررسی عمیق و انتقادی گذشته تاریخی خود، الگوی توسعه تاریخی ترکیه را به‌عنوان چارچوبی اقتدارگرا برای نوسازی فرهنگی و اجتماعی پذیرفت. یکی از وجوه مهم این الگوبرداری، سیاست‌های فرهنگی رضاشاه در قبال حقوق زنان بود که مستقیماً از اصلاحات جامعه زنان در ترکیه آتاتورک الهام گرفته شده بود. با این حال، اجرای این سیاست‌ها در ایران به دلیل عمق و پایداری تغییرات فرهنگی و نیز تفاوت‌های فرهنگی میان مناطق مختلف ایران، به‌ویژه مناطق ترک‌نشین آذربایجان و مناطق فارسی‌زبان، نتایج متفاوتی به بار آورد. آذربایجان به سبب تعاملات تاریخی و اشتراکات هویتی با عثمانی، تغییرات فرهنگی را عمیق‌تر و پایدارتر پذیرفت، در حالی که در سایر مناطق ایران، مقاومت سنتی و نبود سازگاری ساختاری با این تغییرات، نتایجی موقت و شکننده را موجب شد. این مقاله نقش آذربایجان را به‌عنوان پلی فرهنگی در انتقال مفاهیم حقوق زنان از عثمانی به ایران، فرایند الگوبرداری رضاشاه از اصلاحات آتاتورک را بررسی و اثربخشی آن را به‌صورت تطبیقی نقد می‌کند و تفاوت‌های ساختاری در پذیرش اصلاحات فرهنگی میان آذربایجان و مناطق مرکزی ایران را تحلیل می‌نماید. فرضیه اصلی مقاله آن است که سیاست‌های اقتباس فرهنگی رضاشاه از ترکیه تفاوت‌های آشکاری با نوسازی فرهنگی آتاتورک نشان می‌دهد و همچنین تفاوت در پیشینه تعامل فرهنگی و اشتراکات هویتی آذربایجان با ترکیه، به شکل‌گیری الگوی متفاوتی از پذیرش اصلاحات فرهنگی در این منطقه انجامیده است.

کلمات کلیدی: جمهوری ترکیه، مصطفی کمال آتاتورک، حقوق زنان، رضاشاه، ایران/آذربایجان ایران

استناد (آپا):

پناهی خیاوی ، ش. تأثیر اصلاحات زنان آتاتورک بر سیاست‌های فرهنگی دوره رضاشاه: نتایج متفاوت در ایران و آذربایجان ایران. ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" سال ۰۴، شماره ۱۳، پاییز ۱۴۰۵. ۸۶۹۰-۳۰۴۱ شاپا

Dr.Shahram Panahi Kheiavi

Email:

panahi@post.com

Affiliation:

İslamic Azad University, Shahr Babak Branch

Associated prof.Dr in History

The Regional Effects of Turkey's Cultural Modernization:

The Impact of Atatürk's Women's Reforms on Reza Shah's Cultural Policies and Their Heterogeneous Results in Iran and Iranian Azerbaijan

Abstract:

In the last two centuries, Turkey has become a model of development and cultural modernization for Iran, leaving a profound impact on Iranian society. These effects stem not only from geographical proximity but also, more importantly, from the identity and linguistic ties between the Turkish communities of Iran, particularly the densely populated Azerbaijan region, and Turkey, which have played a role of cultural mediation. During the Qajar era, Azerbaijan became a center of cultural exchange between Iran and the Ottoman Empire, and the intellectual and cultural developments of the Ottoman Empire had a significant impact on the mental structures of this region. With the establishment of modern Turkey under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk and the rise of the Pahlavi dynasty, Iran, without a deep and critical examination of its own historical past, adopted Turkey's historical development model as a framework for its own authoritarian cultural and social modernization. An important aspect of this modeling was the cultural policies of Reza Shah regarding women's rights, which were directly modeled on the women's society reforms of Atatürk's Turkey. However, the implementation of these policies in Iran, due to the depth and sustainability of cultural changes and the cultural differences between the various regions of Iran, particularly the Turkish regions of Azerbaijan and the Persian-speaking regions, led to different results. While Azerbaijan, due to its historical interactions with the Ottoman Empire and its shared identity, embraced cultural changes in a deeper and more lasting way, in other regions of Iran, traditional resistance and a lack of structural adaptation to these changes led to temporary and fragile results. This article examines the role of Azerbaijan as a cultural bridge in the transmission of women's rights concepts from the Ottoman Empire to Iran, explores the process of Reza Shah's modeling of Atatürk's reforms, and comparatively critiques its effectiveness, and analyzes the structural differences in the acceptance of cultural reforms between Azerbaijan and the central regions of Iran. The main hypothesis of the article is that Reza Shah's cultural adaptation policies from Turkey showed clear differences from Atatürk's cultural modernism, and at the same time, the difference in the past of cultural interaction and identity partnerships between Azerbaijan and Turkey led to the formation of a distinct model of acceptance of cultural reforms in this region.

Keywords: Republic of Turkey, Mustafa Kemal Atatürk, Women's Rights, Reza Shah, İran/Iranian Azerbaijan.

CITATION (APA):

Panahi Kheiavi, Sh. The Regional Effects of Turkey's Cultural Modernization: The Impact of Atatürk's Women's Reforms on Reza Shah's Cultural Policies and Their Heterogeneous Results in Iran and Iranian Azerbaijan. Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 04, number 13, Fall 2026, ISSN: 3041-8690.

Türkiyənin Mədəni Modernləşməsinin Regional Təsirləri: Atatürkün Qadınlarla Bağlı İslahatlarının Rza Şahın Mədəni Siyasətlərinə Təsiri və İranla İran Azərbaycanında Fərqli Nəticələri

Dr.Şəhram Pənahi Xiyavi

E-poçt:

panahi@post.com

Mənsubiyyət:

Tarix Doktoru

Islamic Azad University, Shahrbabak Branch/IRAN

Xülasə:

Son iki əsr ərzində Osmanlı Türkiyəsi və daha sonra Türkiyə Respublikası İranda modernləşmə, sosial islahatlar və mədəni dəyişikliklər haqqında gedən müzakirələrdə mühüm istinad nöqtələrindən biri olmuşdur. Bu təsir yalnız coğrafi yaxınlıqdan deyil, eyni zamanda uzunmüddətli ticarət, intellektual, dil və mədəni əlaqələrdən qaynaqlanmışdır. Bu əlaqələr xüsusilə Osmanlı dünyası ilə İran Azərbaycanı arasında daha nəzərəçarpan olmuşdur. Qacarlar dövründə Azərbaycan İran, Qafqaz və Osmanlı imperiyası arasında mühüm qarşılıqlı əlaqə məkanlarından birinə çevrilmiş, siyasi ideyaların, təhsil modellərinin, nəşrlərin və sosial islahatlara dair müzakirələrin yayılmasında vasitəçi rol oynamışdır. Bu regionlararası əlaqələr Azərbaycanda özünəməxsus intellektual və mədəni şəraitin formalaşmasına töhfə vermişdir.

Mustafa Kamal Atatürkün rəhbərliyi ilə Türkiyə Respublikasının qurulmasından və Rza Şah dövründə Pəhləvi dövlətinin möhkəmlənməsindən sonra Türkiyə İranın dövlət tərəfindən həyata keçirilən modernləşmə siyasətində getdikcə daha mühüm modelə çevrilmişdir. Rza Şah hökumətinin tətbiq etdiyi bir sıra siyasətlər, xüsusilə təhsil, geyim, dünyəvi ictimai mədəniyyət və qadınların cəmiyyətdə dəyişən mövqeyi sahələrində Kamalist modernləşmə ilə nəzərəçarpacaq oxşarlıqlar göstərirdi. Bu prosesin əsas istiqamətlərindən biri qadınların təhsili, ictimai məkanda görünürlüğü, geyimi və sosial həyatda iştirakı ilə bağlı islahatlar olmuşdur. İran və Türkiyədə islahat proqramları fərqli siyasi, institusional və tarixi şəraitdə meydana çıxsa da, Türkiyə təcrübəsi Pəhləvi dövlətinin sürətli və dövlət tərəfindən istiqamətləndirilən mədəni transformasiya anlayışı üçün mühüm regional nümunə təşkil etmişdir.

Bu məqalə Atatürk Türkiyəsində qadınlarla bağlı həyata keçirilən islahatların Rza Şahın mədəni siyasətlərinə nə dərəcədə təsir etdiyini araşdırır və həmin islahatların İranın müxtəlif bölgələrində niyə fərqli şəkildə qəbul edildiyini və uzunmüddətli nəticələrinin niyə fərqləndiyini təhlil edir. Xüsusi diqqət İran Azərbaycanına yönəldilir. Bu regionun Osmanlı imperiyası, Qafqaz və sonradan respublika Türkiyəsi ilə uzunmüddətli əlaqələri burada İranın bir çox mərkəzi, farsdilli bölgələrindən fərqli mədəni və intellektual şərait yaratmış ola bilər. Məqalə İran cəmiyyətini mədəni baxımdan yekcins bir vahid kimi qəbul etmək əvəzinə, əvvəlcədən mövcud olan regionlararası əlaqələrin, dil yaxınlığının, şəhər intellektual şəbəkələrinin, yerli sosial strukturların və mərkəzi dövlətlə münasibətlərdəki fərqlərin dövlət tərəfindən həyata keçirilən modernləşmə siyasətlərinin qəbuluna necə təsir etdiyini araşdırır.

Məqalədə irəli sürülür ki, Rza Şahın Türkiyə modernləşmə təcrübəsinin bəzi elementlərini mənimsəməsi institusional əsaslar, sosial kontekst və həyata keçirilmə mexanizmləri baxımından Kamalist modernləşmədən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənirdi. Eyni zamanda, məqalənin əsas hipotezlərindən biri budur ki, İran Azərbaycanı ilə Osmanlı-Türkiyə mədəni və intellektual məkanı arasında tarixən daha güclü əlaqələrin mövcudluğu bu bölgədə qadınlarla bağlı islahatlara münasibətdə fərqli bir qəbul və uyğunlaşma modelinin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Buna görə də Pəhləvi dövrünün mədəni modernləşməsinin nəticələri İranın bütün bölgələrində vahid və eyni proses kimi deyil, müxtəlif tarixi təcrübələrin, mədəni şəbəkələrin və sosial uyğunlaşma səviyyələrinin təsiri altında formalaşan regional baxımdan fərqlənən proseslər kimi qiymətləndirilməlidir.

Açar sözlər: Türkiyə Respublikası; Mustafa Kamal Atatürk; Qadın hüquqları; Rza Şah; İran Azərbaycanı; Mədəni modernləşmə; Pəhləvi İranı

CITATION (APA):

Pənahi Xiyavi, Ş. Türkiyənin Mədəni Modernləşməsinin Regional Təsirləri: Atatürkün Qadınlarla Bağlı İslahatlarının Rza Şahın Mədəni Siyasətlərinə Təsiri və İranla İran Azərbaycanında Fərqli Nəticələri. Urmiya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 04, nömrə 13, Payız 2026, ISSN: 3041-8690.

Dr. Şehram Panahi Kheiavi

E-posta:

panahi@post.com

Üyelik:

Hiyavi.Öğr. Üyesi, Islamic Azad University, Shahrbabak Branch/IRAN.

Atatürk'ün Kadın Reformlarının Rıza Şah Dönemi Kültür Politikalarına Etkisi: İran ve İran Azerbaycanı'nda Farklı Sonuçlar

Özet:

Türkiye, son iki asırda İran için bir kalkınma ve kültürel modernleşme modeli haline gelmiş ve İran toplumu üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Bu etkiler yalnızca coğrafi yakınlıktan değil, bilakis İran Türk toplumlarının, özellikle de nüfus yoğunluğu yüksek olan Azerbaycan ile Türkiye arasındaki kimlik ve dil bağlarından kaynaklanmaktadır ki bu bağlar kültürel bir arabuluculuk rolü oynamışlardır. Kaçar döneminde Azerbaycan, İran ve Osmanlı İmparatorluğu arasında bir kültürel değişim merkezi haline gelmiş ve Osmanlı entelektüel ve kültürel gelişmeleri bu bölgenin zihinsel yapıları üzerinde büyük etkiler yaratmıştır. Modern Türkiye'nin Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde kuruluşu ve Pehlevi'nin iktidara gelmesiyle birlikte İran, kendi tarihi geçmişini derinlemesine ve eleştirel bir şekilde incelemeden, Türkiye'nin tarihsel kalkınma modelini otoriter bir kültürel ve sosyal modernleşme çerçevesi olarak benimsemiştir. Bu modellemenin önemli bir yönü, Rıza Şah'ın doğrudan Atatürk'ün Türkiye'sindeki kadın toplumu reformlarından modellenen kadın haklarına yönelik kültürel politikalarıydı. Ancak, bu politikaların İran'da uygulanması, kültürel değişimlerin derinliği ve sürdürülebilirliği ile İran'ın farklı bölgeleri, özellikle de Azerbaycan Türk bölgeleri ve Farsça konuşan bölgeler arasındaki kültürel farklılıklar nedeniyle farklı sonuçlar doğurmuştur. Azerbaycan, Osmanlı ile olan tarihi etkileşimleri ve kimlik ortaklıkları nedeniyle kültürel değişimleri daha derin ve kalıcı bir şekilde benimserken, İran'ın diğer bölgelerinde geleneksel direnç ve bu değişimlere yapısal uyum eksikliği, geçici ve kırılgan sonuçlara neden olmuştur. Bu makale, Azerbaycan'ın Osmanlı'dan İran'a kadın hakları kavramlarının aktarımında kültürel bir köprü olarak rolünü, Rıza Şah'ın Atatürk reformlarını örnek alma sürecini incelemekte ve etkinliğini karşılaştırmalı olarak eleştirmekte ve Azerbaycan ile İran'ın merkezi bölgeleri arasında kültürel reformların kabulündeki yapısal farklılıkları analiz etmektedir. Makalenin temel hipotezi, Rıza Şah'ın Türkiye'den kültürel uyarlama politikalarının Atatürk'ün kültürel modernizmi ile belirgin farklılıklar gösterdiği ve aynı zamanda Azerbaycan'ın Türkiye ile kültürel etkileşim ve kimlik ortaklıkları geçmişindeki farklılığın, bu bölgede farklı bir kültürel reformları kabul modelinin oluşmasına yol açtığıdır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Mustafa Kemal Atatürk, Kadın Hakları, Rıza Şah, İran/İran Azerbaycan'ı.

CITATION (APA):

Panahi Kheiavi, Ş. Atatürk'ün Kadın Reformlarının Rıza Şah Dönemi Kültür Politikalarına Etkisi: İran ve İran Azerbaycanı'nda Farklı Sonuçlar. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 04, sayı 13, Sonbahar 2026, ISSN: 3041-8690.

Önsöz:

Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaşlaşma süreçleri, Azerbaycan Türklerini derinden etkilemiş ve bu etkiler kültürel dönüşüm ile kadın hakları sahalarında kendini belirgin şekilde göstererek, onları İran ve Osmanlı arasında adeta bir köprü vazifesi görmelerine yol açmıştır. Osmanlı ilhamıyla doğan bu çağdaşlaşma düşüncesi, eğitim ve medeni hukuk gibi yeniliklerle Azerbaycan üzerinden İran'a yayılırken, özellikle İran kuzeybatısında kadın özgürlüğü ve eğitimi gibi kavramları yeşertmiştir. Rıza Şah öncesinde bu fikirler, İran'da toplumsal değişimin temeli olup bölgenin çağdaşlaşmasına zemin hazırlamaktaydı. Rıza Şah'ın ortaya çıkışıyla Azerbaycan, İran için tarihsel önemini kaybetmiş, Pehlevi yönetimine karşı kültürel içe kapanma yaşayarak modern Türkiye ile yeniden bağ kurmaya çalışmıştır. Bu değişimin ardında Rıza Şah'ın merkeziyetçi ve dayatmacı kültür politikası bulunuyordu. Bu politikanın amacı Fars dilinin kimliğini güçlendirmek ve Fars kültürünü İran devletinde üstün kılmaktı. Bu süreçte, Atatürk'ün Türkiye'deki reformlarından esinlenen Rıza Şah, İran'da sosyal, kültürel ve siyasi alanlarda köklü değişiklikler yapmayı hedefliyordu.

Bu çerçevede, iranlı tarihçilerin önemli bir kesimi, Rıza Şah Pehlevi'nin (1925-1941) İran'ın siyasi ve toplumsal yapısını modernleştirme çabalarında, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün (1923-1938) başarılı reformlarının önemli bir etkisi olduğu kanaatindedirler. Ancak bu görüş uzmanlar arasında yaygın kabul görse de, Türkiye ve İran'daki reformların niteliği, uygulanma biçimleri ve sonuçları arasında gözle görülür farklar ortaya çıkmıştır. Öncelikle, Türkiye'nin modernleşen toplumu ile Rıza Şah'ın anlamakta zorlandığı muhafazakâr İran toplumu arasındaki farkları göz önünde bulundurmak gerekir. Öte yandan Atatürk, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecinde, batılı devletlerin Türkiye'yi bölüp yok etmek için harekete geçtiği bir dönemde, Türk milletinin birliğini ve bütünlüğünü korumak için mücadele etmiş ve liderliğiyle Türkiye'nin yeniden doğuşunda önemli bir rol üstlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla hayata geçirilen yapısal reformlar, halktan geniş destek ve onay almıştır. Buna karşılık Rıza Şah, İngilizlerin yardımıyla ve askerî bir darbeyle iktidara gelmiş, İran'da modernleşme sürecini başlatmış; ancak halkın desteğini kazanmakta başarılı olamamıştır. Atatürk, Türkiye'nin düşünsel ve kültürel yenilenmesini amaçlayan yenilikleri, şeffaf ve demokratik bir anlayışla, ulusal liderlik vizyonuyla uygulamaya koyarken; Rıza Şah, "otoriter kalkınmacılık " bir politikası izleyerek siyasal özgürlükleri kısıtlamış ve İran Meşrutiyeti'nin anayasal ilkelerine ters düşen merkeziyetçi bir

düzen kurmuştur. Bu düzen, sivil toplumun hareket alanını daraltmış ve toplumsal katılımın önünü kesmiştir.

Bu nedenle, Türkiye ve İran'daki kadın hakları meselesi incelendiğinde, her iki ülkenin de neredeyse aynı dönemlerde yasal düzenlemelere başvurduğu görülmekteydi. Ancak bu girişimlerin özünde ve kapsamında temel farklılıklar gözlemleniyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi, tam da bu doğrultuda, 1924 ile 1949 yılları arasında, kadınların eğitim, aile, toplumsal yaşam, ekonomi, siyaset ve kültür gibi alanlardaki konumlarını güçlendirmeyi amaçlayan kapsamlı ve ilerici bir dizi yasayı, tedrici ancak bütüncül bir yaklaşımla hayata geçirme çabası gösterdi. Ancak bu yaklaşıma mukabil, İran'da Rıza Şah hükümeti, öncelikle kadınların eğitim alanında sınırlı yeniliklerle yetindi ve daha sonra başörtüsü yasağını zor ve polis şiddetiyle uygulamaya kalkışması, toplumda huzursuzluğa ve güvensizliğe yol açtı. Hatta daha da ötesinde, İran'da yüzyıllardır barış içinde bir arada yaşayan Fars ve Türk kökenli halklar, o dönemde ayrışmaya yüz tuttu ve ırkçı-faşist politikaların uygulanmasıyla, ülke nüfusunun %40'ından fazlasını oluşturan Türk kökenli kesim üzerindeki Fars milliyetçiliği baskısı belirgin bir şekilde arttı. Bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de ele alınacağı üzere, Güney Azerbaycan'daki Türk kadın topluluğu, tarihsel süreç boyunca İran kadın topluluğuna kıyasla daha evrimleşmiş ve karmaşık bir sosyal yapıya sahip bulunuyordu. Rıza Şah'ın İranlı kadınlara yönelik modernleşme reformları, Fars çoğunluklu bölgelerde sınırlı düzeyde etkili olsa bile, Güney Azerbaycan'ın mevcut toplumsal dokusu yerine desteklemeye yönelik tasarlanmamıştı. Bu nedenle, bu politikalar, kültürel ve sosyal açıdan farklılaşmış bir bölge olan Güney Azerbaycan'da derin gerginliklere ve ihtilaflara neden oldu. Rıza Şah'ın modernleşme girişimleri, yalnızca etnik farklılıkları göz ardı eden merkeziyetçi bir yaklaşıma dayandığı için, toplumsal katılımı sağlamada yetersiz kaldı. Bu durum, devlet-millet ve etnik gruplar arası çatışma gibi iki temel soruna neden oldu. İlk olarak, devletin homojenleştirme politikaları, farklı kültürel kimliklere sahip toplumların beklentilerini karşılayamadı. İkinci olarak ise, Fars-Türk etnik farklılıkları, siyasi baskılara maruz kalan gruplar arasında gerginliği tırmandırdı.

Daha önce bahsettiğimiz bu önemli konular, tarihi açıdan büyük önem taşıdıkları için, İranlılar arasında çok merakla takip ediliyor. Çalışmanın ana fikrini oluşturan ve aşağıda özetleyeceğimiz temel sorular ise şunlar: Rıza Şah politikaları, Atatürkçü kültürel ve toplumsal örneklerden ne ölçüde esinlenmiş ve bu bağlamda Türkiye ile ne tür benzerlikler ve farklılıklar göstermiş? Bunların yanı sıra, İran'daki bu politikaların başarısı ve etkisi değerlendirilirken,

İran'ın farklı bölgelerinin, özellikle Merkezi ve Azerbaycan bölgelerinin kültürel ve yapısal farklılıkları nasıl hesaba katılabilir?

Bu sorulara cevap ararken, bu makalenin temel düşüncesi ve savunduğu fikir şu noktada ortaya çıkıyor: Rıza Şah'ın Türkiye'den aldığı kültürel uyarlama politikaları, ilk bakışta Atatürk'ün kültürel modernizmi ile benzer görünse de, aslında ve yaklaşım tarzı bakımından ondan ayrılıyor. Bu ayrılık, iki liderin düşünce yapısı ve hedeflerindeki temel farklılıklardan kaynaklanıyor. Çünkü Atatürk'ün modernizmi laikliğe ve milli egemenliğe dayalı ulus yaratma fikrine dayanırken, Rıza Şah modernleşmeyi kendi gücünü arttırma ve eski kimliğe vurgu yapan İran milliyetçiliğini güçlendirme aracı olarak görüyordu. Ek olarak, Azerbaycan'ın Türkiye ile kültürel alışverişi ve kimlik ortaklığı geçmişinin, İran'ın diğer bölgelerine göre farklılık göstermesi, bu bölgede kültürel reformların farklı bir kabul görme şeklinin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu farklılık, Azerbaycan'da Türkiye'den etkilenen kültürel ve fikirsel akımların daha derine işlemesi ve bu bölgedeki farklı kültürel ve sosyal altyapının olmasıyla açıklanabilir. Bu durum sonuç olarak Azerbaycan'ın Rıza Şah'ın kültürel modernleşme politikalarına karşı gösterdiği tepkiyi ve yaklaşımı İran'ın merkezi bölgelerinden farklılaştırdı

- Geçmişe genel bir bakış: Osmanlı Düşünce Akımlarının İran ve İran Azerbaycanı Üzerindeki Etkisi

Türkiye, son iki yüzyıldır İran'da reform, kültürel ve diğer alanlardaki ilerleme konusunda her zaman daha güçlü ve ilerici bir yakın komşu olmuştur. Öyle ki, Kaçar dönemi padişahları, aydınları ve siyasetçileri arasında yaygın olarak kabul edilen inanca göre, Türklerin deneyimleri İran'ın ilerlemesi için ülke yönetiminde kullanılmalıdır. Bu nedenle, bazı ünlü İranlı reformist sadr-ı âzamları Türkiye'ye gönderilmiş ve burada siyasi ve idari tecrübe kazandıktan sonra ülkelerine döndüklerinde birçok reform politikasını uygulamışlardır .

Öte yandan, sivil toplumun aydınları ve siyasi, kültürel alandaki etkin figürlerin tartışmalarına kulak verdiğimizde, Osmanlı İmparatorluğu'nun son demlerinde yaşanan hukuki ve kültürel dönüşümlerin, toplumsal kıpırdanışların, özellikle de İran Azerbaycanı, diğer bir deyişle “Güney Azerbaycan ” üzerinde derin izler bıraktığını görmekteyiz. Bu noktada, kıymetli okuyucularımızın o dönemin çalkantılarını anlaması için Güney Azerbaycan coğrafi kavramının ne denli mühim olduğunu vurgulamak isterim. Zira bu kadim topraklar, Kaçar Devri'nin dört ana eyaletten biri olarak tarih sahnesine çıkmış ve bölgesel, ulusal, hatta uluslararası arenada giderek artan bir role sahip olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde, İran coğrafyasındaki Güney Azerbaycan, bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti olan Kuzey

Azerbaycan, Osmanlı İmparatorluğu ve Kafkasya topraklarıyla birlikte coğrafi, kültürel, siyasi ve etnik bağlarla örülü ortak bir varlık sergilemiş ve en eski düşünsel ve maddi mirasın taşıyıcısı olmuştur. Bu nedenle, Azerbaycan tarihini bütün derinliğiyle kavramak için, öncelikle bu toprakların tarihi coğrafyasının çizdiği sınırlar içinde düşünmek elzemdir ki bu da bizleri uzun soluklu bir değişim ve dönüşüm sürecine taşıyacaktır.

Böylece, Azerbaycan'ın geçirdiği dönüşüm sürecinin derinliğini kavramak için, daha önce değinilen özel durumun yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu ve günümüz Türkiye'si ile olan komşuluk ve coğrafi bağ daima göz önünde bulundurulmalıdır. Çağdaş İran tarih yazımında sıklıkla rastlanan bir husus, İran Azerbaycanı ile Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye arasındaki köklü dil, kültür ve medeniyet birliğinin varlığına rağmen, bu gerçeğin sürekli olarak örtbas edilmeye ve tahrif edilmeye çalışılmasıdır. Oysa asıl olan, bu iki coğrafi bölgenin, özellikle toplumsal kimlik ve değerler açısından incelendiğinde, her zaman ortak bir dilin taşıyıcısı olduğudur. Azerbaycan tarihinin doğru bir şekilde anlaşılması, bu coğrafi ve kültürel bütünlüğün öneminin göz ardı edilmemesiyle mümkündür. Türk dili, bu birliğin temelini oluşturan bir unsur olarak, şiirden müziğe, halk edebiyatından en derin insani duygulara kadar her alanda bu iki kültürel çevrenin halkları arasındaki uzun soluklu etkileşimi yansıtmaktadır.

Her halükarda, Osmanlı İmparatorluğu'nun son iki yüzyılında öne çıkan isimler arasında İslami yahut milli ideolojilere dayanan belirgin sosyal reform fikirleri ve uygulamaları bulunmaktaydı. Bu olgu, Güney Azerbaycan Türklerinin düşünce dünyasını her daim şekillendirmiştir. Bu arada, Tebrizli meşrutiyetçiler arasında, Osmanlı döneminde Türkçe yayınlanan gazete ve dergilerden yoğun bir şekilde etkilenen “Sayyed Hasan Taqizādeh” (1878-1970), “Mohammad shabestari (Abolzia)”, “Sadiq Mostashar al-Dowleh” (1863-1952) ve “Mohammad Ali Tarbiat” (1877-1940) gibi isimler vardı. Daha sonra, 1. İran Millî Meclisi'nin (Majles-e Showrā-ye Mellī) (1906-1908) Mohammad Ali Şah Kacar'ın darbesiyle kapatılması ve birçok Azerbaycanlı Türk meşrutiyetçi tacirin İstanbul'a göç etmesiyle birlikte, “Jön Türk devrimiyle” (1908) aynı zamana denk gelen “Encümen-i Saadet-i İstanbul” (1906-1909) Cemiyeti kuruldu ve tüm bunlar, Meşrutiyet Hareketi sırasında ve sonrasında 2. İran Millî Meclisi'nin tartışmaları üzerinde derin ve uzun süreli bir etki bıraktı .

Siyasi konuların yanı sıra, Güney Azerbaycan'ı etkileyen diğer benzer değişimler arasında, sosyal ve kültürel gelişmeler ve özellikle 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kadınların giderek artan toplumsal ve Medeni hukuk düzenlemeleri bulunmaktadır. Bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın hakları konusu, Batı

dünyasındaki gelişmelerle eş zamanlı olarak 19. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkmıştır. Özetle, bazı önemli gelişmelerden tarihsel sırayla bahsetmek istediğimizde şu olaylara değinebiliriz:

- 1843 yılında Türk kadınları ilk defa, Tıbbiye Mektebi çatısı altında aldıkları ebelik öğrenimi sayesinde toplumsal hayatta yer edinmeye başladılar. 1847 senesinde Kız ve erkek çocuklara denk miras hakkı veren İrade-i Seniye yayınlandı.
- 1856 senesinde Osmanlı topraklarında kadınların kul ve cariye olarak alınıp satılması yasaklandı.
- 1858 senesinde yayınlanan “Arazi Kanunnamesi'nde” mirasın kız ve erkekler arasında denk şekilde paylaştırılacağı hükmü bulunurken, kadınlar miras yoluyla mülk edinme hakkını elde etti. Aynı sene Kız Rüştiyeleri açıldı.
- Kadınlar ilk dergilerine 1869 senesinde ulaştılar. Kadınlar için ilk sürekli yayın olarak nitelendirilen haftalık “Terakk-i Muhadderat” dergisi yayınlanmaya başlandı.
- Kızların öğrenimine ilk defa yasal zorunluluk getiren “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi” ise 1869 senesinde yayınlandı. Bundan bir sene sonra da kız öğretmen okulu “Dar-ül Muallimat” açıldı.
- Evlilik sözleşmesinin resmi görevli huzurunda yapılması, evlenme yaşının erkeklerde 18, kadınlarda 17 olması ve zoraki evliliklerin geçersiz sayılmasını düzenleyen Hukuk-ı Aile Kararnamesi 1871'de yayınlandı.
- 1876'da ise ilk anayasa olan Kanun-i Esasi ile kız ve erkekler için ilk öğrenim zorunlu kılındı. Gitgide toplumsal hayatta daha çok yer edinmeye başlayan kadınlar, iş hayatına ilk olarak 1897 senesinde 'ücretli işçi' olarak adım attı. Kadınların devlet memuru olabilmesi içinse bu tarihten itibaren 16 sene beklemesi gerekti.
- Kadınlar ilk defa 1913 senesinde devlet memuru olarak çalışmaya başladılar. Bunun ardından bir sene sonra kadınlar, tacir ve esnaf olarak da iş hayatına atıldılar.
- Kızlar için ilk yüksek öğrenim kurumu, 1914 senesinde 'İnas Darülfünunu' ismiyle açıldı.
- Kadınlar bilim dünyasıyla ilk defa 1922 senesinde tanıştılar. Bu tarihte yedi kız öğrenci, Tıp Fakültesi'ne kayıt yaptırarak öğrenime başladılar .

Yukarıda özetlenen düzenlemeler ve girişimler sonucunda, Osmanlı toplumunda kadın hakları konusunun tarihsel süreçte nasıl bir gelişim gösterdiği açıkça görülmektedir. Ancak, bu makalenin ilerleyen kısımlarında da belirtildiği gibi, geleneksel, kültürel ve medeni haklar

alanındaki temel değişiklikler Mustafa Kemal Atatürk döneminde gerçekleşmiştir. Yine de, Osmanlı dönemindeki düzenlemeler, İslam dünyasında ve Orta Doğu'da yapılan ilk reform örneklerinden sayılabilir. Bu reformların etkileri, İran'ın Azerbaycan bölgesindeki kültürel ve sosyal hareketlerle hızla birleşerek topluma yayılmıştır. Örnek olarak verilebilecek hareketlerden biri, Tahran merkezi hükümetine karşı mücadele eden “Şeyh Muhammed Hiyabani ” önderliğindeki Özgürlükçü ve Siyasi Sosyal ve kültürel Hareket'in 1917-1920 yılları arasındaki faaliyetleridir.

Hiyabani hareketi, İran'daki toplumsal geri kalmışlığı modernizmin yenilikçilik prensibiyle ele alarak, Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki milli hareketlerin bazı yöntemlerine benzer bir yaklaşım benimsemiştir. Aynı dönemde, önde gelen isimler olan “Mirza Taghi Han Raf'at” ve “Refi Amin Han” önderliğinde 1920'de başlatılan “Azerbaycan Milli Feminizm Okulu)Mektebi(”, geleneksel ve yenilikçi fikirlere dayanıyordu. Şeyh Muhammed Hiyabani'nin yayın organı olan ve yöneticiliğini Taghi Han Raf'at'ın yaptığı, bazı yazılarında “Femina” takma adını kullandığı “Taceddüt ” gazetesindeki makalelerde yer alan bu iki kişinin görüşleri, Azerbaycanlı Türk kadınlarının güçlenmesi amacıyla erkeklerle eşit imkanlara sahip olmayı hedeflemiş, ayrıca kadınların toplumdaki saygınlığının artırılması ve sosyal rollerinin desteklenmesi yoluyla topluma katılımlarını sağlamayı da amaçlamıştır .

Bahsi geçen iki önemli şahsiyetten biri olan Refi Amin, İsviçre'de eğitim görmüş ve Türkiye ile köklü ilişkilere sahip bir aileye mensuptur. Diğer yandan, Taghi Raf'at ve ailesi ticari faaliyetlerde bulunmak amacıyla uzun bir müddet Türkiye'de yaşamıştır. Raf'at'ın yaşamı ise Trabzon'da öğretmenlik ve gazetecilikle geçmiş, kaleme aldığı önemli makaleler sayesinde Osmanlı ve Fransa hükümetlerinden ödüller kazanmıştır. Ayrıca, Osmanlı dönemi milliyetçi aydınlarının yenilikçi fikirlerinden derinden etkilenmiş ve 1916'da Tebriz'e döndüğünde “Azerbaycan Türk milliyetçiliği” çerçevesinde aynı fikirleri takip ederek önemli bir şahsiyet olmuştur . Her iki şahsiyet de Taceddüt Gazetesi'nde kadın haklarını savunmak için makaleler kaleme almış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kadın hakları konusunda yaptığı reformlar ve elde ettiği başarılar hakkında yazılar yazmışlardır. Örneğin, 1920 tarihli bir makalede kadın eğitimi konusunda şu ifadelere yer verilmiştir

Günümüzde, Osmanlı topraklarındaki kadınlar, otuz yıl öncesinin kadınlarına kıyasla bambaşka bir konumdadır ve kadınların eğitimi, Osmanlı hükümdarlarının ehemmiyet verdiği hususlar arasında bulunmaktadır. Son senelerde bu sahada büyük gayretler gösterilerek,

kadınların tahsil seviyeleri yükseltilmiştir. Halihazırda Türk kadınları liyakatlerini sergilemektedirler .

Bu arada, Güney Azerbaycan'daki kadın toplulukları, düşünsel ve sosyal hareketlerini hızla İran'ın diğer bölgelerine yayarken, Kaçar Türk hükümeti (1794-1925), İngilizlerin kesin desteğiyle Rıza Han önderliğindeki bir askeri darbe sonucu 22 Şubat 1921'de ağır bir şekilde zayıfladı ve ardından askeri manevralar ve tehditler neticesinde Kaçar Hanedanı'nın son şahı Ahmed Kaçar devrildi ve 1925'te Fars hakimiyeti altında Pehlevi Hanedanı kuruldu.

Bu gelişmenin ardından, Rıza Şah, İran’da güçlü bir merkezi yönetim kurarak, birkaç seçkin siyasi elitin desteğiyle; askeri baskı, siyasi parti yasakları ve halkın siyasi-sosyal özgürlüklerinin kısıtlanması gibi uygulamalarla ülkesinde yenileme ve modernleşme politikasını devreye soktu. 1925-1930 yılları arasında, hükümetin yönlendirdiği kapsamlı bir yenileme programı hayata geçirildi. Tüm bu siyasi, ekonomik ve toplumsal programların zamanlaması titizlikle incelendiğinde, Rıza Şah’ın, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün başarılı reformlarından etkilendiği açıkça gözler önüne serilmektedir. Bu hususta, çağdaş İran tarihinin önde gelen tarihçilerinden Nikki Keddie , Rıza Şah’ın ekonomik uygulamalarının Atatürk’ün Türkiye’deki reformlarına dayandığını ve genellikle Türkiye’de belirli bir alanda reformlar gerçekleştirilmesinden bir ila iki yıl sonra benzer uygulamaların İran’da da hayata geçirildiğini ifade etmektedir . İran'da gerçekleştirilen sosyal dönüşüm çabaları çerçevesinde, kadınların insan hakları ve yasal statüsünü iyileştirmeye yönelik çeşitli sistemsel reformlar hayata geçirilmiştir. Bu reformların temelinde, Atatürk dönemi kültürel ve sosyal reformlarının etkisi yatmaktadır ve İran sosyal hayatında kayda değer değişikliklere neden olmuştur. Türkiye ve İran'ın reform deneyimlerinin karşılaştırmalı bir analizi, ulaşılan kazanımlar ve uygulamalar açısından farklı sonuçlar ortaya koymaktadır. Ancak, hala tartışılan kilit bir nokta şudur: “Rıza Şah, Atatürk'ün reform anlayışına uygun adımlar mı attı, yoksa ondan ayrıştı mı?” Bu konu, İran tarihi açısından önemini korumaya devam etmektedir.

- Karşılaştırmalı Bir Analiz: Atatürk ve İran Kadın Hakları Reformları ve Sonuçları

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı sırasında İngiliz ve müttefik güçleri tarafından işgal edildiği o kritik tarihi dönemde, Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk, vatan topraklarını hedef alan düşman devletlere karşı ulusal bir direniş başlattı. Bu sayede Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nın sembol ismi olarak tarihe geçti. 1923'te laiklik ilkesini temel alarak Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran ve kendisine “Atatürk” lakabı verilen bu vizyon sahibi

lider, Türk tarihinin en özel figürlerinden biri olarak kabul ediliyor. İşte bu önemli dönüm noktasından sonra Atatürk'ün vizyonu sadece bir milletin bağımsızlığını kazanmakla kalmadı, aynı zamanda Türkiye'yi çağdaş uygarlık seviyesine taşıma amacını da içeriyordu. Kendi ifadesiyle Türkiye'yi “Muasır medeniyet seviyesine çıkarmak ” için bir dizi köklü değişiklik yaptı. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atıldığı yıl olan 1923'te, 9 Eylül'de “Cumhuriyet Halk Partisi'ni” kuran Atatürk, Türkiye'nin ilk cumhurbaşkanı olarak on beş yıl boyunca ülkeye liderlik etti .

“Atatürk Devrimleri”, Atatürk'ün kişiliği, önerileri, girişimleri ile gerçekleştirilmiş toplumsal, kültürel, yasal ve iktisadi bir dizi düzenlemenin genel adıdır. Atatürk Devrimleri'nin tarihsel bir süreç olarak, Osmanlı Devleti'nde 1839 yılında başlayıp 1876'da I.Meşrutiyet'in ilanı ile son bulan Tanzimat Dönemi'ndeki yenilik ve modernleşme hareketlerinin devamı olduğu görüşü yaygındır, Ancak Atatürk, meşrutiyet aydınlarının hedefleriyle yetinmemiş; modernistlerin önerdiği Latin harflerine geçiş, yeni bir yurttaşlık yasası, cumhuriyetin ilanı, hilafetin kaldırılması, laiklik ve kadınlara siyasal haklar tanınması devrimlerini de hayata geçirmişti.

Bu arada, Atatürk, kadınlara yaklaşımı ile dikkat çeken bir liderdir. Her ortamda kadınların medeni, siyasi ve kültürel haklarını savunmuştur. Erkeklerle eşit olmalarını sağlayacak modern devrimlerle kendini dünyaya hayran bırakmıştır. Çağdaş ve modern bir toplum için kadınların; özgür bir vatandaş olarak haklarının tanınması ve haklarına saygı duyulması gerektiğini göstermiştir. Atatürk, Türk kadınının toplumsal konumunda bazı devrimler yaparak, geleceğe umutla bakmalarını sağlamıştır. Kısaca Kronolojik Bir Özet olarak Cumhuriyet Dönemi (1923-1950), Atatürk’ün Türk kadınına verdiği haklar şunlardır:

- 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kadınlar, eğitimde erkeklerle eşit bir statü elde etmiştir.
- 1926 tarihli Medeni Kanun, Türk kadınına, aile ve toplum hayatında batılı ülkelerden daha geniş haklar vermiştir.
- Medeni Kanun, erkeğin çok eşlilik ve tek taraflı boşanma hakkına ilişkin düzenlemeleri kaldırmış ve kadınlara boşanma, velayet ve malları üzerinde tasarruf hakkı verilmiştir. Böylece kadınlar aile ve toplum hayatında erkeklerle eşit bir statü kazanmıştır.
- 1928 yılında Türk kadınının görev almadığı avukatlık mesleğine kadınlar da katılmıştır.

- 1928 tarihli, Türk kadın doktorların 10 sene müddetle mecburi hizmetten muafiyetleri hakkında kanun, kadınların tıbba ilgisini artırmış; 1930 yılından itibaren kadın doktorlar görev yapmaya başlamıştır.
- 1936 yılında yürürlüğe giren İş Kanunu, kadınların çalışma hayatına düzenleme getirmiştir.
- 3 Nisan 1930 tarihli Belediye Kanunu ile kadınlara, belediye meclislerine üye seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Kadınlar, bu hakkı 1934 yılından itibaren kullanmaya başlamıştır.
- 1930 yılında doğum izni düzenlendi.
- 1933 yılında kız çocuklarına mesleki eğitim vermek amacıyla Kız Teknik Öğretim Müdürlüğü kuruldu.
- 1933 yılında köy Kanunu'nda değişiklik yapılarak kadınlara köylerde muhtar olma ve ihtiyar meclisine seçilme hakları verildi.
- 1934 yılında Anayasa değişikliği ile kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanındı.
- Dünyada ilk uluslararası kadın kongresi, 18 Nisan 1935 tarihinde Atatürk’ün himayesinde İstanbul’da toplanmıştır.
- 1936 yılında iş kanunu yürürlüğe girdi. Kadınların çalışma hayatına düzenleme getirildi.
- 1937 yılında kadınların yeraltında ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmasını yasaklayan 1935 tarihli 45 sayılı ILO sözleşmesi Kabul edildi .

Türkiye'de kadın hakları bağlamında 1950 sonrası Atatürk reformlarına ek olarak farklı düzenlemeler de yapılmıştır. Kuşkusuz bu konular çalışmamızın sınırları dışındadır; ancak burada özellikle belirtmek gerekir ki ‹Atatürk'ün hayata geçirdiği yapısal reformlar Türkiye'de derin ve kalıcı değişimlere yol açmış, ülkenin toplumsal dokusunu eşsiz bir biçimde dönüştürmüştür. Bu denli kapsamlı bir dönüşümün ardındaki temel etkenlerden biri ‹Atatürk'ün modernizm anlayışına getirdiği akılcı ve isabetli yaklaşımdır. Atatürk'ün başarısının sırlarından biri ‹modernizm konusundaki bu rasyonel ve gerçekçi bakış açısıdır. O ‹öncelikle yenilikçi düşüncelerin ve toplumsal ilerlemenin önemine inanmış, bu nedenle reformlarını birbirini destekleyecek şekilde uygulamıştır. Bu reformlar sayesinde Türk kadını, toplumsal dengede, ekonomik eşitlikte ve sosyal hareketlilikte önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Dolayısıyla modern Türkiye'yi anlamak için bu noktalara odaklanmak büyük önem taşır.

Gelinen bu noktada, Rıza Şah'ın Atatürk'ün kültürel ve sosyal reformlarından ne kadar etkilendiği ve bu etkinin sonuçları ele alınmadan önce, şu temel ayrımı belirtmek gerekiyor:

Türkiye Cumhuriyeti, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde, Türk milletinin bağımsızlık mücadelesi sonucu 29 Ekim 1923'te kurulurken, Rıza Şah Pehlevi, 15 Aralık 1925'te İngilizlerin dolaylı desteğiyle gerçekleşen askeri darbeyle İran'da yasama ve yürütme yetkilerinin tek elde toplandığı bir yönetim sistemi olan “Mutlak Monarşi ” (Şahlık) rejimini ilan ederek Türkiye'den köklü biçimde ayrılan bir siyasi yapı kurmuştur. Ayrıca Atatürk, Türk milletinin sarsılmaz azmi ve kahramanlığıyla emperyalist işgal güçlerine karşı verdiği emsalsiz mücadeleyle Türkiye'yi çağdaş ve bağımsız bir ulus-devlet olarak yeniden yapılandırmış, bu süreç Türkiye'ye dünya çapında saygı ve itibar kazandırmıştır. Buna karşılık Rıza Şah'ın iktidara gelişi doğrudan halk iradesine dayanmamış, dış güçlerin etkisi ve mevcut iktidarın askeri müdahaleyle devrilmesiyle mümkün olmuştur. Bu durum, Rıza Şah'ın sonraki politikalarında yabancı güçlerin, özellikle İngiltere'nin önemli rol oynamasına yol açmıştır.

Ayrıca, Yeni Şah'ın askeri geçmişine bakıldığında, saltanat öncesinde ve sonrasında giriştiği darbe teşebbüsleri ve halk hareketlerini bastırma dışında kayda değer bir askeri başarı veya parlak bir sicili bulunmamaktadır. Dahası, ülke yönetimi konusunda herhangi bir tecrübesi olmaması hasebiyle, kendisine bu konuda yardımcı olan birkaç üst düzey siyasi elitin zamanla nüfuz ve güç kazanması üzerine, söz konusu kişiler Şah tarafından bertaraf edilmiştir. Öte yandan, İran'da bin yıllık Türk hakimiyetinin ardından iktidara gelen Rıza Han, Fars hegemonyasını tesis etme gayretine girişmiş ve Fars halkını “Aryanlar ” adı altında üstün bir ırk olarak tanımlarken, İran nüfusunun %40'ını teşkil eden Türkler asimilasyon politikalarına maruz kalmışlardır. Tüm bu akıl dışı gelişmelerin akabinde ise ülkenin iç siyasetinde kapsamlı ıslahatlar başlatılmıştır.

Yukarıda da vurgulandığı üzere, İran tarihçileri, Rıza Şah dönemi reformlarının Türkiye’den esinlendiğini savunmaktadır. Bu çerçevede, Rıza Şah, saltanatı süresince gerçekleştirdiği ilk ve tek yurtdışı seyahatini 1934’ün Haziran ve Temmuz aylarında Türkiye’ye yapmış; resmi diplomatik ziyaret esnasında Ankara, İzmir ve İstanbul şehirlerini gezmiştir . Türkiye arşivlerinde yer alan kısa filmde, Mustafa Kemal Atatürk’ün bir diplomatik törende sergilediği nazik ve profesyonel tutumla Rıza Şah’ı karşıladığı, bunun karşısında Rıza Şah’ın Türkiye liderinin üstün kişiliğini ve ülkesinin elde ettiği ilerlemeleri büyük bir takdirle değerlendirdiği açıkça görülmektedir. Bu süreçte, Atatürk’ün reformları ile Türk kadınlarının sosyal statüsünde meydana gelen olumlu dönüşümleri gözlemleyen Rıza Şah, ülkesine döndüğünde “Türklerin bu kadar ilerleyebileceğini hiç düşünmemiştim. Şimdi anlıyorum ki biz çok gerideyiz ve özellikle kadın özgürlüğü konusunda ülkemizin ilerlemesi için tüm

gücümüzle çalışmalıyız” sözlerini dile getirmiştir . Bu mühim ziyaretin akabinde, Rıza Şah'ın İstanbul seyahati sonrası kadınların başörtüsü yasağı ve laiklik prensibi doğrultusunda teşviklerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bilhassa boşanma ve kadın-erkek eşitliği gibi konularda Türkiye'de vuku bulan kadın haklarındaki gelişmeler, İranlı genç kadınlar için adeta bir rol model teşkil etmiştir. Ancak ne yazık ki, Rıza Şah devrinde bu talepler akim kalmış olsa da, kadınlar haklı mücadelelerine yılmadan devam etmişlerdir .

Ama bu gelişmelerin hemen ardından İran'daki eğitim kurumları da (tıpkı Türkiye'deki benzerleri gibi), özellikle Tahran Üniversitesi başta olmak üzere, kız öğrencilerin kabulü için yoğun bir şekilde çalışmaya başlamışlardı. Herkese açık yerlerde, sinemalar gibi yerlerde kadınlara yönelik ayrımcılık yapılmamaya başlanmış, bu yöndeki kurallara uymayanlar ise ceza almışlardı. Bu süreçte, “başörtüsü” ve ve “çarşaf (çador)” gibi tüm örtünmenin yasaklanması, dönemin en çarpıcı reformlarından biri olarak tarihe geçmişti. Ancak, aile hukuku konusunda bazı düzenlemeler yapılmış olmasına rağmen, erkekler hala dört eşle evlilik ve boşanma hakkına sahipti, kadınlar ise miras konusunda erkeklerin yarısı kadar pay alıyorlardı ve en önemlisi, siyasette seçme ve seçilme gibi temel haklardan mahrumdular .

Rıza Şah, Haziran 1935'in başlarında hükümet ekibini toplayarak, “kesinlikle batılılaşmamız gerektiğini” vurguladı ve ardından bakanlara aynen şunu söyledi: “Bu yolda atacağımız ilk adım, geleneksel İran şapkası ve kıyafetinin yerine Pehlevi şapkası ve elbisesi (fötr) giymek olacak.” Ayrıca, Meclis'in açılışıyla denk gelen Haziran ayından itibaren, “herkes meclis toplantılarına Pehlevi şapkasıyla katılmalı ve diğer törenlerde İran şapkası falan takmamalı. Bu, tamamen Batılı olduğumuzun göstergesi olacak. Kadınlar arasındaki her türlü başörtüsü, çarşaf gibi şeyleri de yasaklamamız şart. Ancak halkın bu kararı birdenbire hazmetmesi zor olacağı için, ilk önce bakanlar ve yardımcıları önayak olmalı ve her hafta “İran Kulübü “nde bir araya gelmeliler.” Ek olarak, Şah bu görüşmede Kültür Bakanı Hikmet'e kadın öğretmenlerin ve kız öğrencilerin okullarda başörtüsü takmalarını kesinlikle yasaklamış ve eğer bir öğretmen veya kız öğrenci buna uymazsa, okula kesinlikle alınmamaları emrini vermişti. Son olarak, daktilocu gibi işlerde çalışmak isteyen kadınların ofislerde göreve alınmaları gerektiği belirtilmişti .”

Bahsi geçen kararlar İran toplumunda büyük bir infiale yol açarak hiç de hoş karşılanmadı. Özellikle tesettürü fanatik bir şekilde savunan kadınlar ve erkekler de dahil olmak üzere birçok insan bu kararlar yüzünden kendini güvende hissetmedi. Bununla birlikte, yerel kültürü kökünden değiştirmeye yönelik bu kültür mühendisliği çabaları, aydınlar tarafından da sert bir

şekilde eleştirildi. İran'daki din adamları ise bu konuda en çok ayar olan kesimdi. “Örneğin, 1935 Temmuz'unun başlarında Büyük Ayetullah Abdolkarim Haeri Yazdi (1859-1936), Şah'ı protesto etmek için anında bir telgraf yolladı. Şah da Ayetullah'ı ikna etmek için dini merkez olan Kum şehrine bizzat gitti, ancak planlarından kesinlikle geri adım atmayacağını net bir şekilde ifade etti ”.

Bu esnada Pehlevi rejimi medyası, İslam'ın başörtüsünü alaycı bir dille ele alıp İranlı kadınların çağ dışı kalmasının müsebbibi gibi lanse etmek için makaleler yayınlamaya çabalıyordu. Tam da bu nedenle Atatürk dönemi Türkiye'sindeki kadınların kültürel ve hukuki gelişmelerine odaklanan gazeteler, bu bakış açısını İran'da sorgulamaya çalışıyorlardı. “Rubabe Navvab Safavi”nin yönettiği “Nesvan [Kadın] Âlemi” adlı dergi, 1927'de çıkan 6. sayısında, Türkiye'deki kadınların ilerlemesi ve başörtüsü özgürlüğüyle ilgili haberlere yer vererek “Kadın İnsan Değil mi?” başlığı altında bir yazı yayınladı . Başka bir makalede ise, “Sadegh Boroujerdi ” tarafından “Kadınların Doğası” başlığıyla 14. sayıda şu ifadelere yer veriliyordu: “İranlı kadınlar da, modern ve ileri Türk kadınları gibi, geri kalmışlığın ve cehaletin göstergesi olan “hijab” adı verilen bu beyaz kefenden kurtulmalı ve erkeklerle birlikte toplumda aktif bir şekilde yer alarak kendi cehaletlerini bertaraf etmelidirler .” Aynı dönemde, 1923 yılında Tahran'da Bayan Mohtaram Eskandari tarafından kurulan “Jam'iyat-e Nesvân-e Vatankhâh (İran Vatansever Kadınlar Derneği)”nin dergisi, bu alanda diğer yayınlar arasında dikkat çeken bir aktördü. Bu dergide yayınlanan makaleler ve yaptıkları ses getiren çalışmalar sayesinde, İran'da “hijabın kaldırılması” noktasında önemli bir farkındalık yaratıldı. Dergi yazarlarına göre hijab, İran'da evliliklerin anlamsızlaşmasına yol açan temel faktörlerden biriydi ve İranlı kadınlar, Türk ve Avrupalı kadınlarla mukayese edildiğinde, hijabın boyunduruğu altında mutsuz bir yaşam sürdürmekteydiler .

Tam da bu sırada, devlet destekli ilk kadın meslek örgütü olan “Kanoun-e-Banovan (Kadınlar Kulübü)” 1935'te piyasaya çıktı. “Hicabın keşfi “ yani başörtüsü yasağı mevzusu gündemdeyken, İçişleri Bakanlığı, Şehir Belediyesi, Eğitim Bakanlığı ve diğer kurumlar farklı roller üstlenmişlerdi; Kadınlar Kulübü ise çeşitli şehirlerde düzenlediği konuşmalar ve kültürel propaganda etkinlikleriyle İranlı kadınların giyim tarzındaki değişiklikleri hızlandırmada lokomotif görevi görüyordu . Ne var ki, kadınların eğitimi ve diğer sosyal özgürlükleri konusunda birkaç adım atılmış olsa da, Şah'ın esas takıntısı başörtüsü yasağıydı ve yapısal reformlar konusunda kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştı. Atatürk'ü rol model alan Rıza Şah, kendisini İran kadınlarının özgürleşmesini sağlayan bir lider olarak pazarlamaya çalışsa

da, Medeni Kanun'da ağırlıklı olarak İslam şeriatının hükümleri geçerliydi ve bu sebeple kadınlar hala aile içinde ayrımcılığa maruz kalıyorlardı. Diğer yandan , İran'daki kadınların siyasi haklarına zerre kadar ilgi göstermeyen Şah, John Foran'ın yerinde tespitiyle, “İran'daki kadınların siyasi ve toplumsal hareketleri 1905-1925 yılları arasında beklenildiği kadar canlı ve özgür değildi. Bu dönemde kadınlar cephesinde bazı kıpırdanmalar yaşanmış olsa da, bunlar yetersiz kalmış ve sınırlı sonuçlar doğurmuştu. ”

Daha önce de ifade edildiği üzere, Atatürk ve Rıza Şah'ın modernizm ve modern yönetim anlayışları arasında bariz bir uçurum bulunmaktaydı. Bu farklılık, her iki liderin toplumsal reformlarına ve siyasi yaklaşımlarına da sirayet etmişti. Atatürk, yenilikçi fikirlerini çeşitli vesilelerle kamuoyuyla paylaşmış ve tutarlı bir ideolojik çerçeve dâhilinde toplumsal sistem ve ülke yönetimi için detaylı programlar geliştirmişti. Kadın haklarındaki reformları, onun laiklik ve siyasi-sosyal özgürlükler üzerine kurulu felsefesinin doğal bir sonucu olarak görülmüş ve modern Türkiye tarihinin mihenk taşlarından olan “Atatürk İlkeleri ve İnkılapları ” adı altında sistemli bir bütün oluşturmuştu. Ancak, Rıza Şah'ın ne yazılı bir metni, ne ses getiren bir konuşması, ne tutarlı bir programı, ne de felsefi bir dayanağı mevcuttu ve politikaları tutarsız ve aşırı radikal bir çizgi izlemekteydi.

Bu makalenin altını çizdiği bir diğer mühim konu ise başörtüsü meselesiydi. Atatürk döneminde Türkiye'de Türk kadınlarına başörtüsü yasak olmamasına rağmen, Türk kadınlarının sürekli olarak bilgilendirilmesiyle toplumsal değişimlere adapte olmaları ve yeni değerlerle entegre olmaları hedefleniyordu. Ancak Rıza Şah bu konuda akıl sır ermez bir tavır sergiledi: Ne kültürel ne de toplumsal bir altyapı oluşturmadan, Şah 8 Ocak 1936'da eşi ve kızlarıyla birlikte Danesh-Saraye-Ali'de (yükseköğretim kurumu) bir tören düzenleyerek başörtüsü yasağını resmen ilan etti . Bunun akabinde İran'ın, Türkiye'den sonra geleneksel İslami örtünme (Hicab) biçimini resmen yasaklayan ikinci Müslüman ülke olduğu tüm dünyaya duyuruldu .

Yukarıdaki kararın ilan edilmesinin ardından, halkın bu kararı uygulamasını bekleyen hükümet, beklenmedik bir direnişle karşılaştı. Bunun üzerine öfkeden deliye dönen Şah'ın polisi cadde ve sokaklarda boy göstermeye başladı ve başörtüsüz bir kadın görüldüğünde, silah zoruyla başörtüsünü çıkarmaya kalkıştılar, hatta kadınlara şiddet uyguladılar. Bu uygulamalar uzunca bir süre devam etti ancak arzu edilen sonuç bir türlü alınamadı. İşte tam da bu nedenle Rıza Şah'ın en büyük reform diye sunduğu bu girişim, Türkiye'deki Atatürk'ün izlediği yolla hiçbir şekilde benzerlik taşımıyordu, aksine taban tabana zıttı. Diğer yandan Atatürk'ün

başörtüsü konusundaki reform planı, her şeyden önce kültürel bir dönüşüm ve benimseme süreciyle birlikte hayata geçirilmişti . Başörtüsü meselesi, makalenin başında da belirtildiği gibi, Türkiye'deki siyasi, toplumsal, kültürel ve eğitimsel temelli reformların sadece bir parçasıydı ve titiz bir planlama, yasal düzenlemeler ve kademeli bir yaklaşımla, özenle hayata geçirilmişti. Şah'a gelince, sadece eğitim ve başörtüsü yasağına odaklanarak, bunu İran'ın son derece geleneksel kültürel yapısını hiçe sayarak, büyük bir zorbalıkla uygulamaya koydu. Bütün bunların en vahimi ise, o dönem İranlı kadınların siyasi haklar konusundaki beklentilerinin en temelinde, herhangi bir konuda oy kullanma haklarının olmaması yatıyordu ve bu mahrumiyetin asıl sebebi de, Şah'ın halk için her türlü siyasi özgürlüğe kökten karşı çıkmasıydı. Dahası, din ve şeriat kanunlarının hükümleri hala aile yapısında geçerliliğini koruduğu ve erkek egemenliği tüm ağırlığıyla devam ettiği için, bu dönemde İranlı kadınların hayatında elle tutulur hiçbir değişiklik görülmedi.

Bütün bu konular mercek altına alındığında, Pehlevi dönemi modernleşme politikalarıyla ilgili ciddi bir paradoks su yüzüne çıkıyor. İşin asıl tuhaf yanı şu ki, ülkeyi modernleştirme iddiasıyla fabrikalar dikilebiliyor, yollar çekilebiliyor ve şehirleşme gaza basabiliyordu, fakat aynı zamanda insanların özgürlükleri ellerinden alınıyor, siyasi partilerin kepenkleri indiriliyor, özgür basın susturuluyor, kadınlar erkek egemenliğinin devam ettiği sisteme mahkûm ediliyor ve modernleşmenin yegâne simgesi olarak sadece başörtüsünün yasaklanması gösteriliyordu.

Çağdaş bir İran tarihçisi olarak, İranlı meslektaşlarımın Rıza Şah dönemini Türkiye'deki Atatürk'ün parlak ve kıymetli dönemiyle gereksiz bir abartı ve sahte bir özgüvenle kıyaslamalarına aklım ermiyor. Maalesef Türkiye'deki bazı meslektaşlarımla yaptığım muhabbetlerde de onların Rıza Şah'ı yüceltme ve Atatürk'le denk görme konusunda gerçek dışı ve hatta yanlış fikirlere sahip olduklarını görüyorum. Bence iki lider arasında zerre kadar benzerlik yok. Esas mühim olan, Atatürk ilkeleri çerçevesinde yapılan toplumsal dönüşüm ve reformların İran'daki tüm toplumsal katmanları kapsayacak şekilde tasarlanmış olmasıdır. Rıza Şah'ın ilkeleri ise sadece “Fars milliyetçiliği” kafasına odaklanmıştır. Bu kafa, farklı milletleri ayrıştıran bir kafadır ve özellikle İran toplumunun Türk ve Fars milletleri diye ikiye ayrıldığı, bu ayrışmanın içinde Farsların kültürel baskısı ve hegemonyasının olması anlamına gelir.

Ayrıca, Türkiye toplumu konusunda tarafsız bir gözlemci olarak, Türkiye'de kadın hakları ve başörtüsü gibi toplumsal konuların hala hararetli bir şekilde tartışıldığını çok iyi biliyorum. Bu konular bazen seçimlerde ve siyasi partilerin ağız dalaşlarında gündeme geliyor. Ancak

aynı zamanda Türkiye'deki insanların başörtüsü ve diğer konularda birbirlerine karşı anlayışlı ve saygılı olmasının ne kadar önemli olduğunu da görüyorum. Türkiye'ye seyahat eden herhangi bir önyargısız kişi, insanların farklı sosyal inançlara ve düşüncelere sahip olmalarına rağmen bir arada, arkadaşça ve huzur içinde yaşadıklarını net bir şekilde gözlemleyebilir. Bu tablo, dönüşüm geçiren bir ülkenin toplumsal yapısının güzel bir örneği. İşte bu sebeplerle günümüz Türkiye'si, Atatürk döneminde yeşeren kıymetli demokrasiyle farklı bir İslam ülkesi olarak varlığını sürdürüyor ve bölgedeki diğer ülkeler için ilham verici bir sosyal kalkınma modeli sunuyor. Peki Rıza Şah İran'ı ne hale getirdi? Onun yaptığı tek şey mantıksız bir modernizm kafası ve bilinçsizce hareket etmekti. Başka hiçbir icraatı yoktu.

Vurgulanması gereken bir başka önemli husus da, İranlı kadınlarla Güney Azerbaycanlı Türk kadınları arasındaki tarihsel ve sosyal yapıya dair esaslı ve belirgin farklılıklardır. Bu farklılıklar dün olduğu gibi bugün de geçerliliğini korumaktadır. Fars kökenli İranlı kadınlar kültürel açıdan Afganistan'daki kadınlarla benzerlik gösterirken, Güney Azerbaycanlı kadınlar ise Kafkasya'daki Kuzey Azerbaycan ve Türkiye'deki kadınlarla karşılaştırılabilir bir konumdadırlar. Bu saptamayı yapmak için Azerbaycanlı Türk kadınlarının 100 yılı aşkın bir süredir çeşitli siyasi ve toplumsal hareketlerde etkin bir şekilde rol aldıklarına dikkat çekmek yeterlidir. Makalenin ilk bölümünde de belirtildiği üzere, yirminci yüzyılın başlarında Azerbaycan'da “Milli Feminizm Okulu (Mektebi)” kurulmuş ve hızla toplumun genelinde kabul görmüştür. Şair kadınların sayısı artarken, normal halktan kadınlar dahi bu dönemde yüksek bir sosyal bilinç sergilemekteydi. Örneğin, Azerbaycan eyaletinin merkezi olan Tebriz şehrindeki okulların neredeyse yarısı kız okullarıydı ve çoğunda eğitim dili Türkçe idi . Bütün bunlar, İran toplumunun büyük bir kesiminin, başkent Tahran bile dahil olmak üzere, kız okullarını düşünmediği veya kadınların toplumsal değişimine dair konularda oldukça yavaş hareket ettiği bir dönemde gerçekleşmiştir.

Bu bağlamda rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Pehlevi döneminde kadınlara yönelik yapılan reformlar, beraberinde başka toplumsal çatışmaları ve gerginlikleri de tetiklemiştir. Rıza Şah, ülkesi için aynı reform politikalarını dizayn edip uygulamaya koyarken, Türk ve Fars kadınları arasındaki belirgin farklılıkları adeta yok saymıştır. Bu sebeple Şah'ın reformları Fars kadınlarının eğitim ve yaşam biçimi açısından bir nebze fayda sağlasa da, Azerbaycanlı kadınlar için hiçbir olumlu sonuç doğurmamış, aksine onların tarihsel kazanımlarında gerilemeye ve gelişimlerinin sekteye uğramasına yol açmıştır. İşte bu nedenle Azerbaycanlı kadınlar, Pehlevi döneminden itibaren bu bölgedeki diğer toplumsal kesimler gibi hayal

kırıklığına uğramış ve mutsuz olduklarından, bu toplumsal huzursuzluğun emarelerini Rıza Şah'ın Ağustos 1941'de devrilip Mauritius adasına sürgün edilmesinin ardından ve 1945-1946 yılları arasındaki Güney Azerbaycan'daki Seyid Cafer Pişeveri hareketinde açıkça gözlemlemekteyiz.

Pişeveri hareketinin Azerbaycan için bu kadar faydalı ve önemli olmasının nedeni, Pehlevi dönemi reform politikalarına kıyasla çok daha ileri görüşlü fikir ve hedefleri olmasıydı. Azerbaycan “Demokrat Fırkası ”nın programında, İran'ın ulusal sınırları içinde Azerbaycan'ın özgürlüğü ve özerkliği özellikle vurgulanıyordu. Fırka'nın planları arasında, yerel özerklik, Meşrutiyet düzeni, okul ve resmi kurumlarda Türk dilinin kullanılması, azınlıkların ve kadınların haklarının desteklenmesi, işsizliği azaltmaya yönelik ekonomik tedbirler, toprak reformları ve kendi illerindeki mali kaynakları yine o bölgeye harcama gibi önemli unsurlar vardı .

Altı çizilmesi gereken bir diğer önemli gelişme ise Azerbaycanlı kadınların sosyal ve medeni haklarına dair yapılan reformlardı. Okullar ve üniversiteler kadınlara koşulsuz bir şekilde açılmış ve öğretmenlik, tıp, hukuk, gazetecilik gibi çeşitli toplumsal faaliyetlere aktif katılımları desteklenmişti. Ancak en çarpıcı nokta, İran tarihinde ilk kez Azerbaycanlı kadınların oy kullanma hakkını kazanmış olmalarıydı . Kadınlar bu hayati siyasi hak sayesinde siyasi katılım imkanı yakalamak için derneklere, siyasi gruplara ve partilere dahil olabildiler. Bu sayede Azerbaycan'ın çeşitli şehirlerinde kadın siyasi aktivist sayısı önemli ölçüde arttı ve neticesinde kadınlar için Pehlevi dönemine göre çok daha iyi bir ortam oluştu ve önceki döneme nispeten kıyaslanamayacak bir ilerleme kaydedildi.

Bütün bunlar düşünüldüğünde, sonuç olarak şunu diyebiliriz: Rıza Şah'ın reformları tamamen Türkiye'den esinlenmiş olsa da, otoriter kişiliği, İran'ı modern dünyaya yanlış tanıtma çabaları ve yanlış modernleşme anlayışı yüzünden tamamen başarısız olmuş ve zamanla unutulmuştur. Buna karşılık Güney Azerbaycan, Sovyet dönemi Azerbaycan Cumhuriyeti ve 20. yüzyılın özgürlükçü ve ilerici Türkiye'sinden ilham alarak kalkınma yolunda ilerlemiş ve Richard Cottam'ın da haklı olarak belirttiği gibi, “Rıza Şah'ın İran'da 20 yılda başaramadığı işi, Pişeveri sadece bir yılda Güney Azerbaycan'da başardı .”

Sonuç:

Türkiye, tarih boyunca komşuları arasında, özellikle İran için hep bir örnek ve gelişim modeli olmuştur. Kaçar döneminde İran'da olumlu değişiklikler yapmak isteyen birçok siyasetçi, bürokrat ve reformcu, öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'na giderek aydınların ve

devlet adamlarının fikirlerini ve o ülkenin değişim ve reform süreçlerini öğrenmişlerdir. Aynı zamanda Osmanlı'da, özellikle 19. ve 20. yüzyılın başlarında kadınların sosyal ve medeni haklarıyla ilgili reformlar Tanzimat dönemi (1839-1878) sonrasında hayata geçirilmiştir. Bu reformlar, Güney Azerbaycanlı aydınların ilgisini derhal çekmiş ve Azerbaycan'da “Milli Feminizm Mektebi”nin ortaya çıkmasına ve akabinde İran'ın diğer bölgelerine yayılmasına zemin hazırlamıştır. İran toplumu sürekli bir değişim ve dönüşüm içindeyken, 1926'da Kaçar hükümetinin devrilmesiyle Rıza Şah Pehlevi yönetimi kurmuştur. Yeni Şah, ülkenin kalkınması için Türkiye'deki deneyimlerden ilham almak amacıyla 1934 yılının Haziran ve Temmuz aylarında Türkiye'yi ziyaret etmiş ve büyük lider Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünceleri, fikirleri ve reformları hakkında yakından bilgi edinmiştir.

Rıza Şah'ın Türkiye'den esinlenerek hayata geçirdiği tüm konular arasında, kadınların sosyal ve medeni haklarına dair reformlar, İran'ın sosyal tarihini anlamak açısından oldukça kritik bir yere sahiptir. Bu bağlamda Rıza Şah da Türkiye modelinde olduğu gibi kız çocuklarının erkeklerle eşit eğitim almasını sağladı, kadınların iş bulma ve toplumsal hayata katılımındaki bazı kısıtlamaları kaldırdı. Ancak en çok ses getiren reformu olan kadınların başörtüsünü serbest bırakmak yerine zorla örtünmeyi yasaklama girişimi, tutarsız ve sert bir şekilde uygulandı ve bu durum halkta ciddi bir rahatsızlığa yol açtı. Maalesef Rıza Şah'ın reform çabalarının başarısızlığının tek sebebi bu değildi. Temel problem, Türkiye'nin aksine Rıza Şah'ın aile hukukunda hala İslam şeriatının prensiplerine bağlı kalmasıydı. Bu durum İran'da geleneksel erkek egemenliğine dayalı toplumsal sistemin devam etmesine neden oldu. Özellikle İranlı kadınların medeni hakları konusunda kayda değer hiçbir adım atılmadı ve kadınlar bu dönemde de tıpkı geçmişte olduğu gibi seçme ve seçilme hakkından ve siyasi faaliyetlerden uzak tutuldular. Tüm bu girişimler, toplumu ilerletmek yerine hükümetle halk arasında kaosa ve anlaşmazlıklara neden oldu. Neticede Eylül 1941'de tahttan indirilmesinin ardından tüm çabaları akim kaldı veya yavaş yavaş unutulmaya başlandı.

Bu makalede, Rıza Şah'ın Türkiye'deki Atatürk reformlarının asıl mahiyetini tam olarak idrak edemediğine inanıyoruz. Öncelikle, Atatürk reformları Türkiye'deki kadın hakları konusunda derin bir geçmişe ve bilinçli bir yenilikçiliğe dayanıyordu. İkinci olarak, hayata geçirilen reformlar titizlikle planlanmıştı ve bu nedenle sosyal, eğitim, kültür ve siyasi hayatın pek çok veçhesini kapsıyordu. Dahası, reformlar kademeli bir şekilde uygulamaya konuldu, bu da toplum üzerindeki etkilerini pekiştirdi. Son olarak, reformlar “Atatürk ilkeleri” doğrultusunda toplumun genelini kapsayacak şekilde yapıldı ve bu sayede toplumun büyük

çoğunluğu için olumlu sonuçlar elde edildi. Türkiye ile ilgili söylenenlerin aksine, İran Şahı modernleşme bağlamında fikirsel yeniliği benimsememiş, İran'ın radikal ve geleneksel yapısında kadın haklarını ilerletmek için uygun bir kültürel zemin oluşturmamış, siyasi özgürlükleri desteklememiş ve reformlarını yalnızca "Fars milliyetçiliği ilkesi" çerçevesinde yürütmüştür. Bu durumda, İran'daki Türk toplumu, nüfusun %40'ını teşkil etmesine rağmen, Türklere baskı uygulama veya onları asimile etme politikası izlemiştir. Dahası, tarihsel olarak Azerbaycanlı Türk kadın toplumu İranlı Fars kadınlarından daha ileride ve çağdaş olmasına rağmen, kültürel olarak birbirine zıt iki toplum için aynı reformları yapma çabası sadece Türk kadınlarının gerilemesine ve ilerlemelerinin engellenmesine yol açmıştır. Netice itibarıyla, Rıza Şah'ın devrilmesinden dört yıl sonra gerçekleşen Seyid Cafer Pişeveri'nin geniş kapsamlı hareketi, Azerbaycan'ın tamamını kapsayan bir başarıya imza attı ve 1945-1946 yılları arasında birçok sosyal hak Türk kadınlara geri verildi. Bu hareketin mağlubiyetine rağmen, başarısının etkileri hala Azerbaycan toplumunda hissedilmektedir. "İran'ın Azerbaycan'ı mı Atatürk'ün başarılı reformlarından faydalandı, yoksa Rıza Şah mı?" tarihi bir tartışma konusu olarak dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Güney Azerbaycan'daki son otuz yıllık hareketler, bu tarihi sorunun cevabını arayan bir mücadelenin devamı olarak görülebilir.

Kaynaklar:

1- Abadian, Hossein; Safavi, Zohreh, "Meşrutiyet döneminden Rıza Şah dönemine kadar kadının sosyal ve kültürel talepleri", Tarihi araştırmaları, Yıl 5, Sayı 2, son Bahar ve Kış 2014.

2- Abrahamian, Ervand, İki Devrim Arasında İran, çev. Ahmad Golmohammadi ve Mohammad Ebrahim Fatahi, Ney Yayınları, Tehran 2003.

3- Alamooti, Mostafa, Pehlevi döneminde İran, C I, Peka Yayınları, Tehran 1990.

4- Amanat, Abbas, "Meşrutiyet Devrimi'nin Fikirsel zeminleri", İran Meşrutiyet Devrimi, Iranica ansiklopedisi makaleleri, Ehsan Yarshater gözetimi altında, çev. Peyman Matin, Amir Kabir Yayınları, Mashhad 2004

5- Ariyanpoor, Yahya, Nima'dan Günümüze, C I, Zevvar Yayınları Tehran 2004.

6- Barthold, Wilhelm, İran'ın tarihi coğrafyası, çev. Homayoun sanatizadeh, Mahmoud Afshar Endowments Foundation Yayınları, Tehran 2017.

7- Basirat Manesh, Hamid, "çarşafın yasaklanma süreci ve din adamlarının tepkileri", İran'ın çağdaş tarihi, Sayı 2, Yaz 1997.

8- Caporal, Bernard, Kemalizm ve Kemalizm Sonrası Türk Kadını, Ankara 1982.

9- Cole, Juan, Modernity and the Millennium: The Genesis of the Bahá'í Faith in Middle Eastern Modernity, Columbia University Press, 1998.

10- Cottam, Richard W., İran'da Milliyetçilik, çev. Ahmad Tadayon, Kavir Yayınları, Tehran 2006.

11- Fallahzadeh, Seyed Hassan, Rıza Han ve İran'ın gelişimi, Kültürel ve İslam düşüncesi, Araştırma Enstitüsü, Tehran 2012.

12- Fathi, Maryam, Kadınlar Kulübü, İran Çağdaş Tarih Araştırmaları Enstitü Yayınları, Tehran 2004.

13- Feminist, "Kadınların Dünyası: Avrupa'da kadınların gelişimi", Taceddüt gazetesi, Sayı 17, 24 Şubat 1920.

14- Feroz, Ahmad, the Making of Modern Turkey: Nation and State in Eastern Mediterranean, 1919-1938, Routledge, London, 1993.

15- Foran Jr, John F., kırılan mukavemet: 1500'den İnkılap'a kadar Sosyal Dönüşümler Tarihi, çev. Ahmad Tadayon, Resa Yayınları, Tehran 1998.

16- Hanioğlu, M. Şükrü, Atatürk: An Intellectual Biography, Princeton University Press, Princeton, 2011.

17- Heyat, Javad, "Azerbaycan konumundan Aran Velayati", Varlıq dergisi, C I, Yıl 28, Sayı 140, Kış 2015, s. 15-21.

18- Hosseini, Fereshteh Alsadat, Fayaz Zahed, Hossein Abadian, "Riza Şah Pehlevi Dönemi Yenilik Politikaları Bağlamında Başörtüsü Yasaklama Sonuçlarının Toplumsal Yapısal Analizi (1921-1941)", Tarih Dergisi, Yıl 16, Sayı 62, Sonbahar 2021,s.280-304.

19- Irfanian, Masoud, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ve Amir Kabir, Mirza Hossein Khan Sepahsalar ve Mirza Malkam Khan üzerindeki etkisi", Dış ilişkiler tarih dergisi, C 52-53, Sayı 13 , Ekim 2011, s. 75-96.

20- İnan, Afet, Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, 1964.

21- Keddie, Nikki R., İran Devrimi'nin kökenleri, çev. Abdolrahim Gavahi, İlim Yayınları Tehran 2011.

22- Kinross, Patrick, Atatürk, the rebirth of a nation, Phoenix, London 2012.

23- Kocatürk, Utkan, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara 1984

24- Lewis, Bernard, the Emergence of Modern Turkey, Oxford University Press, Oxford, 1961.

25- Mahdavi, Hushang, Pehlevi döneminde İran'ın dış politikası 1921-1978, Peykan Yayınları, Tehran 2014.

26- Mango, Andrew, Atatürk: The Biography of the Founder of Modern Turkey, John Murray Publishers, London 1999.

27- Parvand, Shadan; Sobhani, Zahra, Türkiye'nin kültür ve tanıma alanları (Derleme Çeviri Farsca), Uluslararası Araştırma ve Çalışmalar Merkezi Yayınları, Tehran 1994.

28- Panahi Kheiavi, Shahram, Şeyh Muhammed Hiyabani hareketinin siyasi-sosyal doğasının araştırılması, Islamic Azad University, Science and Research Branch Tehran, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Tehran 2009.

29- Panahi Kheiavi, Shahram, "Azerbaycan'da Kadın Dönüşümü Mektebi hakkında iki makale", Ana Varlıq dergisi, Kadın Özel Sayı, Yıl 6, Sayı 22, Kış 2022, s. 51-31.

30- pirmoradian, Mostafa; Fatemi Nejad, Mona, "kadınların toplumsal statüsünün dönüşümüne neden olan Atatürk reformlarını incelemek (1922-1938)", Journal Kharazmi History (İslam tarihi özel sayısı), Yıl 5, Sayı 17, Kış 2015, s. 50-67.

31- Ramazanoğlu, Yıldız, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000.

32- Salah, Mehdi, Keşf-i Hicab: Sebepleri, Sonuçları ve Tepkileri, Siyasi Araştırmalar ve İncelemeler Müessesesi Yayınları, Tehran 2005.

33- Siavashani, Sedigheh R, Dünyada kadına yönelik tutumlar, Türkiye, zeytin yaprağı Yayınları, Tehran 1998.

34- Saray, Mehmet, Atatürk'ün Türklük ve Milliyetçilik anlayışı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2022.

35- Taşkıran, Tezer, Türk Kadın Hakları, İstanbul 1975.

36- Uzun, Enver, Mirza Tagi Ref'et Han, Kapak Derya Davulcu, Trabzon Eser Ofest Matbaacilik Yayınları, 2017.

37- White, Jenny, Muslim Nationalism and the New Turks, Princeton University Press, Princeton, 2013.

38- Zurcher, Erik, Turkey: A Modern History, I. B. Tauris, London 1997.